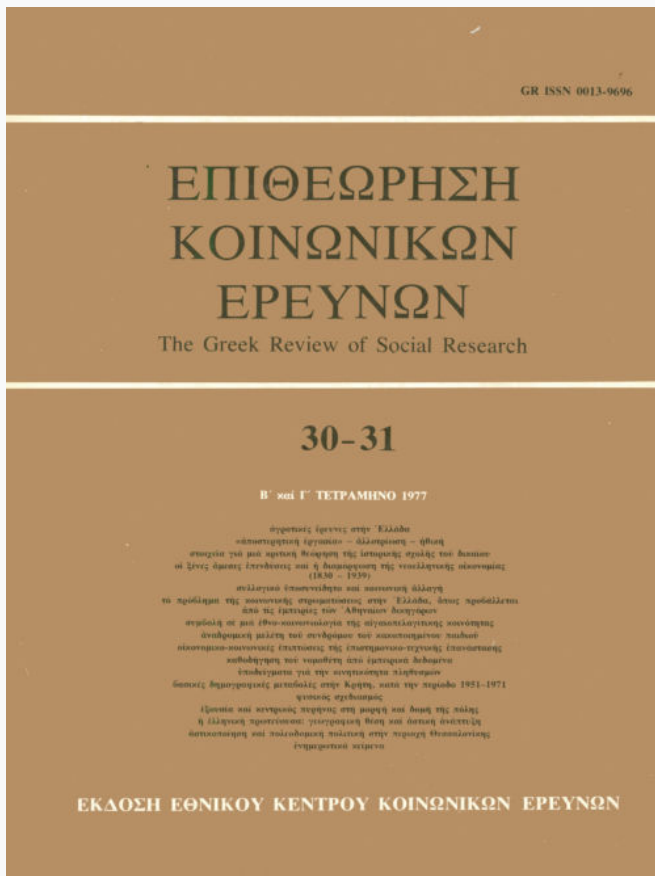

The Greek Review of Social Research

Vol 30 (1977)

30-31 Β'-Γ'

Συμβολή σε μια εθνοκοινωνιολογία της αιγαιοπελαγίτικης κοινότητας: Εισαγωγή στη μεθοδολογική θεώρηση

Βασίλης Παπαϊωάννου

doi: [10.12681/grsr.191](https://doi.org/10.12681/grsr.191)

Copyright © 1977, Βασίλης Παπαϊωάννου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Παπαϊωάννου Β. (1977). Συμβολή σε μια εθνοκοινωνιολογία της αιγαιοπελαγίτικης κοινότητας: Εισαγωγή στη μεθοδολογική θεώρηση. *The Greek Review of Social Research*, 30, 268–274. <https://doi.org/10.12681/grsr.191>

**συμβολή σε μιά
έθνοκοινωνιολογία
τῆς αἰγαιοπελαγίτικης
κοινότητας**

Εισαγωγή στή μεθοδολογική θεώρηση

**του
Βασίλη Παπαϊωάννου**

Κοινωνιολόγος

α. Ἀντικείμενο

Στή διάρκεια τῆς μελέτης στὸν τομέα τῆς ἀγρο-
τικῆς κοινωνιολογίας κι ἐθνολογίας, προσπαθή-
σαμε νά ἐργαστοῦμε γιά τὸ νησί τῆς Ἰκαρίας πού
βρίσκεται στὸ κεντρο-ἀνατολικό Αἴγαίο. Ὁ τί-
τλος τῆς μελέτης ἦταν: *Μορφές καὶ πρακτικὴ τοῦ*
χτισμένου χώρου τῆς Ἰκαρίας, παράδειγμα αἰ-
γαιοπελαγίτικου χώρου καὶ εἶναι ἐνδεικτικὸς τῆς
μεθόδου πού ἀκολουθήσαμε σ' αὐτὴν τὴν ἐρευνα.

Ὁ «χώρος», κι εἰδικότερα ὁ «χτισμένος χώ-
ρος», ἀποτελεσε τὸ στοιχεῖο πού ἐρευνήσαμε μὲ
τὸ ξεκίνημα τῆς ἐργασίας μας. Χωρίσαμε τὸ πεδίο
ἐρευνας σὲ διάφορες κατηγορίες χώρου καὶ προσ-
παθήσαμε ν' ἀναλύσουμε ἐμπεριστατωμένα ὅλα τὰ
μορφολογικά καὶ πρακτικὰ στοιχεῖα πού ἦταν δυ-
νατὸ νά βρεθοῦν μέσα σ' αὐτές τῆς «χωρικές μερί-
δες».

Πρῶτο στάδιο μῆς ὀλόκληρης ἐρευνητικῆς
διαδικασίας ἦταν ἡ καθαρὴ περιγραφή καὶ παρα-
τήρηση σὲ ὀρισμένα πλαίσια· στὸ στάδιο αὐτὸ,
δηλαδή, πού ὁ C. Lévi-Strauss θά τὸ χαρακτήριζε
«...γραφικὸ» κι ὄχι «...λογικὸ».

Μιά πρώτη παρατήρηση θά μπορούσε νά ὀδη-
γήσει στὴν ἀντίρρηση ὅτι ἡ μέθοδος πού ἀκολου-
θήσαμε ταυτίζεται μ' ἓνα στεῖρο στρουκτουραλι-
σμό. Ἡ ἀπαρίθμηση κι ἡ ἀνάλυση τῶν διαφορῶν
μερῶν τοῦ χωρικοῦ συστήματος τῆς Ἰκαρίας ἀπο-
τελοῦν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τίς ἀντίστοιχες λειτουρ-
γίες, τὴ σπονδυλικὴ στήλη τῆς ἐρευνας κι ἐπομέ-
νως τὸν τελικὸ σκοπὸ τῆς παραπάνω ἐπιστημονι-
κῆς μελέτης. Ἡ προσπάθεια ὁμως νά θεωρηθεῖ τὸ
παρὸν περιγραφικὸ στάδιο σὰν τελικὸς σκοπὸς
τῆς μελέτης δὲν βοηθᾷ τὴν ἐθνολογία νά προχω-
ρήσει περισσότερο ἀπ' τὴν ἐποχὴ πού αὐτὴ (ἔδω
καὶ 50 χρόνια) προσπαθοῦσε νά καθιερώσει τὸν
ἑαυτὸ της καὶ νά ὀργανώσει τὸ ἀντικείμενο καὶ τὴ
μεθοδολογία της.

Ὁ ξεπερασμένος σήμερα πόλεμος γύρω ἀπ' τὸ
λεξιλόγιο καὶ τὴ χρησιμοποίηση πολλῶν διαφο-
ρετικῶν ὀνομασιῶν αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ἐπιστή-
μης φανερώνει τίς ἀντιθέσεις τῶν διαφορῶν ἐπι-
στημονικῶν σχολῶν. Ἀπὸ μιά ἄλλη σκοπιά, θά
μποροῦσε κανεὶς νά παρατηρήσει ὅτι ἡ ἀναλυτικὴ
περιγραφή τῶν κατασκευῶν, τῶν μορφῶν καὶ τῶν
λειτουργιῶν τοῦ χώρου θυμίζει μιά τάση πρὸς
ἓναν «κουλτουραλισμὸ» (culturalisme) κι ἓναν ρο-
μαντικὸ ἐξωτισμὸ πού ὀδηγοῦν σὲ μιά ἐπιθυμία
φυγῆς ἀπ' τὴν κοινοτοπία τῆς καθημερινῆς ζωῆς
μέσα στὸν βιομηχανοποιημένο χῶρο. Ἀλλὰ ἔτσι,
ὑπάρχει τέλεια σύγχυση μὲ τὴ γεωγραφία ἢ τὴν
ἀποκαλούμενη σήμερα οἰκολογία, κι ἐπομένως ἡ
συμβολὴ τῆς κοινωνιολογικῆς κι ἐθνολογικῆς με-
λέτης εἶναι ἀμφίβολη. Εἶναι λοιπὸν ἀπαράιτητο

νά δώσουμε μερικές διευκρινήσεις έτσι ώστε να λείπει κάθε πιθανότητα παρεξήγησης.

Αυτή η «εξωτική» τάση θ' αναλυθεί συστηματικά στη συνέχεια της εργασίας μας γιατί αποτελεί ένα σταθερό και συνεχές φαινόμενο κάθε σύγχρονης οικονομικής, πολιτιστικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Συγκεκριμένα το φαινόμενο αυτό το βρίσκουμε στο κίνημα «ρετρό» που έχει εισχωρήσει, στις μέρες μας, σ' όλα τα στρώματα της άρχουσας κοινωνικής τάξης, μέσα στην ελληνική αστική κοινωνία. Ή ύψηλή, ή μέση, κι ή μικροαστική τάξη μιλούν κι ενδιαφέρονται για το «λαϊκό» στοιχείο. Λαϊκά τραγούδια, λαϊκή αρχιτεκτονική, μόδα εμπνευσμένη απ' τις λαϊκές ένδυμασιες, ακόμα κι ευχέτηριες κάρτες με παραστάσεις από τη λαϊκή αρχιτεκτονική κληρονομιά. Γενικά πρόκειται για ένα επιστημονικό κίνημα για την ανάζητηση του λαϊκού πολιτισμού. Και τίθεται άμεσως το ερώτημα: γιατί παρουσιάζεται σήμερα αυτό το ενδιαφέρον για το λαϊκό στοιχείο; Πώς εξηγείται χρονικά και τοπικά το φαινόμενο; Είναι πραγματικά φαινόμενο ή πρόκειται για μηχανισμό ή για μεταβλητή; Ή απάντηση στην παραπάνω ερώτηση προϋποθέτει ακόμα μία διευκρίνιση γλωσσικής αυτή τη φορά μορφής.

«Populaire» ή «laïque» :

Το άποκαλούμενο ελληνικά «λαϊκό στοιχείο» μπορεί ν' αποδοθεί με δύο διαφορετικούς όρους: τον όρο «populaire» και τον όρο «laïque». Ή ερώτηση είναι σημαντική γιατί ανάλογα με την απάντηση υπάρχει και ή αντίστοιχη εθνολογική γνώμη που πρέπει ό έρευνητής να υιοθετήσει. Άς προσπαθήσουμε σ' ένα πρώτο στάδιο να ξεχωρίσουμε εμπειρικά τις δύο έννοιες.

Ή οριοθέτηση των συλληπτικών πεδίων του «populaire» και του «laïque» βρίσκεται χαραγμένη σ' έναν κοινό άξονα προβληματικής κατεύθυνσης και δέν θά έπρεπε να θέτει προβλήματα ντετερμινισμού, άν ή θεωρητική και μεθοδολογική έρμηνεία όπως και ή τυπολογία της ελληνικής μουσικής δέν ξεχωρίζει απ' την άλλη μεριά τη «δημοτική» και τη «λαϊκή» μουσική.

Όπως είναι γνωστό, ή πρώτη αναφέρεται στην περιφερειακή μουσική και στους τοπικούς ελληνικούς χορούς και τραγούδια, και προϋποθέτει τη χρησιμοποίηση όρισμένων μουσικών όργάνων. Όποσδήποτε όμως υπάρχει κι ή προϋπόθεση του ταξικού χαρακτήρα άφου αυτό τό είδος της μουσικής είναι συνδεδεμένο με μία συγκεκριμένη κοινωνική τάξη που έχει τις ρίζες της μέσα στην άγροτική κοινωνία της επαρχίας. Ή λαϊκή μουσική που προϋποθέτει υποχρεωτικά την παρουσία του μουσικού όργάνου, του «μπουζουκιού», βρίσκεται τή γένεσή της σε μίαν άλλη κοινωνική τάξη,

τό ύπο-προλεταριάτο των αστικών κέντρων.¹ Έπομένως, ξεχωρίζουμε δύο διαφορετικές «λαϊκές» μουσικές, που έντοπίζονται σε δύο διαφορετικούς χώρους, τόν άγροτικό και τόν αστικό.

Ό παραπάνω διαχωρισμός δέν ισχύει—άπ' όσα τουλάχιστο γνωρίζουμε—για τις ευρωπαϊκές λαϊκές μουσικές, όπου τό λαϊκό στοιχείο ταυτίζεται με τό επαρχιακό, τό περιφερειακό, τό άγροτικό. Άν και οι διάφορες επιστημονικές έρευνες που πραγματοποιούνται στον τομέα της λαϊκής μουσικής και του αντίστοιχου χορού του «ρεμπέτικου» προτιμούν τον χαρακτηρισμό του «populaire» σε κυριολεκτική μετάφραση της έννοιας «λαϊκός»-«λαϊκή», από τη σκοπιά μας υιοθετούμε τον όρο «musique laïque» αντί «musique populaire» για να χαρακτηρίσουμε τή δική μας λαϊκή μουσική ξεχωρίζοντας την απ' τή δημοτική. Θά πρέπει να υπενθυμίσουμε έδώ ότι ή πρώτη φάση της μελέτης της άγροτικής νησιώτικης αϊγαιοπελαγίτικης κοινότητας πραγματοποιήθηκε μέσα στα πλαίσια μίας πρώτης έρευνητικής κι επιτόπιας προσπάθειας. Σάν τέτοια, ή προσπάθεια αυτή αποτελούσε μία πρόκληση και μία άμεση άσκηση στή λεπτομερή και λεπτολόγο παρατήρηση.

Κάθε έρευνα, στο ξεκίνημά της, ανεξάρτητα απ' τούς άμεσους ή μακροχρόνιους στόχους της, αρχίζει πάντα από μία πρώτη φάση «αναγνώρισης» και παρατήρησης των στοιχείων που συγκροτούν τά παρατηρούμενα φαινόμενα. Ή έρευνα περνά υποχρεωτικά απ' τό στάδιο της εξαντλητικής και συχνά μονότονης περιγραφής. Στο επίπεδο αυτό οι κίνδυνοι είναι μεγάλοι, και δέν είναι μόνο ή ανάγκη μίας σταθερής προσπάθειας «μικροβιολόγου», αλλά περισσότερο ό κίνδυνος άποπροσανατολισμού που μπορεί να προκληθεί απ' αυτήν τήν ίδια τήν παρατήρηση.

Ή παρούσα «... γραφική» φάση—έδώ της εθνογραφίας—πολλές φορές δέν συμβάλλει σε καμιά πρόσθετη εξήγηση, αλλά ταυτίζεται με τον τρόπο εργασίας του αρχιτέκτονα που μελετά τις πρώτες ύλες, τις μεθόδους κατασκευής, τις δομές ενός δεδομένου οικισμού, ή όποιοδήποτε άλλο «...γράφου» (δημογράφου, γεωγράφου...), που φέρνει στην επιφάνεια τις παρατηρούμενες πραγματικές τητες σύμφωνα με τή γλώσσα της ειδικότητάς του.

Τό πρόβλημα συνδέεται στενά με τή σχέση ανάμεσα στη θεωρία και τήν έμπειρία.² Ή πραγματοποίηση όποιοσδήποτε επιστημονικής έρευνας, που στερείται κάθε θεωρητικό ύπόβαθρου, αντίστοιχει σε μία επαγγελματική άσυνειδησία άπέναντι στο άντικείμενο της μελέτης και περι-

1. Σ. Διαμιανάκου, *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Έρμείας, 1976, σελ. 11-20.

2. Ν. Μουζέλη, «Θεωρία και έμπειρική έρευνα», *Βήμα*, 9-7-76.

ορίζεται ὑποχρεωτικά (στήν καλύτερη περίπτωση) σέ μία κοινωνιολογοῦσα δημοσιογραφία ἀφοπλισμένη ἀπό κάθε ἐπιστημονική ἀξία. Ἐπομένως ὑπάρχει μία συνεχῆς διαλεκτική σχέση ἀνάμεσα στή θεωρία καί τήν ἐφαρμογή τῆς, ὅσον ἀφορᾷ τή συγκέντρωση πληροφοριῶν, σχέση πού ἐξουδετερώνει τήν ἀντίληψη σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὑπάρχει προτεραιότητα στά ἐμπειρικά δεδομένα πού μέ τή σειρά τους ἀποτελοῦν τήν ἀπαραίτητη προϋπόθεση πού ὀδηγεῖ στή θεωρία. Ἡ ἀρχή κάθε ἐπιστημονικῆς διαδικασίας θρῖσκει τή γένεσή της στίς θεωρητικές θεμελιώσεις πού κατευθύνουν τήν ἐκπόνησή της. Ἐδῶ τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀποδοχῆς ἢ τῆς ἀπόρριψης «τῆς θεωρίας».

Ἄν υἱοθετήσουμε τή διαλεκτική μέθοδο, οἱ πληροφορίες πού θά συγκεντρώσει ἡ «...γραφία» θ' ἀκολουθήσουν μία ἐπεξεργασία πού κλιμακώνεται σέ διάφορα ἐπίπεδα ἀνάλυσης, ἀπ' τὸ μικροσκοπικό μέχρι τὸ μακροσκοπικό, ἀπαιτώντας πάντοτε ἕνα μεγαλύτερο βαθμὸ ἀφαίρεσης. Ἀντίθετα, ἡ στατική ἀπαρίθμηση τῶν γεγονότων, περιορίζοντας τήν ἐπιστημονική ἔρμηνια σέ στατιστικές μετρήσεις, ὑποβιβάζει τή θεωρητική, μεθοδολογική, προβληματική σημασία τῆς ἐπιστημονικῆς διαδικασίας. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ἀντίθετης ἄποψης ἐπικαλεῖται τήν ἀπόφαση γιὰ μία ἐπιστημονική ἀντικειμενικότητα ἠθικῆ ἀπὸ κάθε θεωρητική καί πρό πάντων ἰδεολογική ἐπιρροή. Ἡ παρόμοια διχοτόμηση τῶν δύο αὐτῶν πεδίων δραστηριότητας τῆς ἐπιστήμης πού ἀναπτύχθηκε ἀπ' τή μεταφυσική καί συντηρητική σκέψη ἐκδηλώνει τὸ βαθμὸ καί τὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξής τῶν ἐπιστημῶν σ' ἕνα δεδομένο χῶρο. Εἶναι ὁμοιος καιρὸς νά γίνει κατανοητὸ καί παραδεκτὸ ὅτι μία παρόμοια μεθοδολογία, στήν προσπάθειά της νά θεωρήσει τήν ἐμπειρία ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε θεωρητικὸ ὑπόβαθρο εἶναι μία θέση πού ἀντιπροσωπεύει ἕναν ὀρισμένο τρόπο σκέψης καί πράξης *στρατευμένο*, καί σέ καμιά περίπτωση *οὐδέτερο* (ἢ ὅπως ἀποκαλεῖται ἀπ' τίς ἀμερικάνικες σχολές ἀντικειμενικό). Τίποτα δὲν εἶναι ἀντικειμενικό. Κάθε πράξη ξεκινᾷ ἀπὸ μία θέση (*prise de position*) θεωρητική, ἰδεολογική.

Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἐπίπεδο τοποθετοῦνται οἱ διαπληκτισμοί κι οἱ διαφορές στὸν τομέα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στήν Ἑλλάδα, παρεμποδίζοντας ἔτσι τήν καθιέρωσή τους. Ἀνακεφαλαιώνοντας τίς προβληματικές θεωρήσεις, καί σύμφωνα μέ τ' ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνητικῶν μας ἐργασιῶν, μπορούμε νά ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ μελέτη τῆς σχέσης τῶν ἀναγκῶν τῶν κατοίκων τῆς Ἰκαρίας, σέ συνάρτηση μέ τὸ χῶρο, ἀπέτελεσε τήν «ἔθνογραφία» τῆς ἐρευνᾶς μας, τήν προσπάθεια δηλαδή περιγραφῆς ὁποιοῦδήποτε ἀντικειμένου ὕλικου στοιχείου, ἀλλὰ καί κάθε στοιχείου τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, ἀτομικῆς ἢ συλ-

λογικῆς. Ἡ περιγραφή δὲν ἦταν παθητική, ἀλλὰ κατευθύνθηκε ἀπ' τὸν πλοῦτο τῶν δεδομένων.

β. Ἀντικείμενο καί διεπιστημονικὴ συνεργασία

Οἱ σχέσεις τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν συμβάλουν ὀπωδῆστοτε στῆ δημιουργία τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐρευνας. Μέσα σ' ἕνα χῶρο ὅπου ἡ αὐτονομία μᾶς ἐπιστήμης, καί εἰδικὰ τῆς κοινωνιολογίας μέσα στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, δὲν εἶναι ἀόλυτη, παρατηρεῖται μία συστηματικὴ προσπάθεια πού τείνει νά διαχωρίσει τίς ἀρμοδιότητες τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν κλάδων αὐθαίρετα, χωρίς τὸν ὑπολογισμό βασικῶν στοιχειωδῶν ἐπιστημονικῶν κριτηρίων, καθιερώνοντας «σύνορα» ἀρμοδιότητων σέ βαθμὸ πού ἡ ἐρευνητικὴ διαδικασία περιορίζεται σέ ἀπαράδεκτα στενὰ πλαίσια, κι ἐξασθενεῖ στήν ἀναζήτησή τῆς κάθε εἰδικῆς ἀρμοδιότητας.

Τὸ παραπάνω φαινόμενο εἶναι χαρακτηριστικό—κι ἀπ' τήν ἀντίφαση πού παρατηροῦμε ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά—τῆς συγκέντρωσης ὅλων τῶν προαναφερομένων ἐπιστημῶν στά χέρια ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι μπροστὰ στήν ἔλλειψη τῆς αὐτονομίας τῆς κοινωνιολογίας ἐπιβαρύνονται κι ἐπιβαρύνουν τὸν ἐπιστημονικὸ τομέα μέ τή διάδοση τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης κάτω ἀπὸ αὐστηροὺς δογματισμοὺς ἄλλων ἐπιστημῶν. Τὸ παράδειγμα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, κατὰ τήν ὁποία ἡ κοινωνιολογία δὲν μπορεί νά ὑπάρξει ἀν δὲν ξεκινᾷ ἀπ' τή νομική, ἀπ' τὸ δίκαιο, στὸν τόπο μας, εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νά ὑπογραμμίσει τὸν ἐπιστημονικὸ φυλετισμὸ πού ἐπικρατεῖ στοὺς κύκλους τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀντίθεση αὐτῆς τῆς κατάστασης ὑποδηλώνει καί τήν ποιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καί τὸ ἐπίπεδο στοῦ ὁποιοῦ φθάνει. Μ' ἄλλα λόγια, ὑπερεκτιμοῦμε τήν ἀναζήτηση τῶν ὁρίων ἐπέμβασης κάθε ἐπιστήμης, ἐπιμένουμε στήν ἀναζήτηση τῆς πρώτης καταγωγῆς τῶν φαινομένων, ἐνῶ ἄγνοομε τίς σχέσεις καί τίς ἀλληλεπιδράσεις μεταξύ τους.

Ἡ συνέπεια ἀπ' τήν ὑπαρξὴ παρόμοιων συνθηκῶν εἶναι ὁ ἀποπροσανατολισμὸς τῆς πλειοψηφίας τῶν κοινωνιολογικῶν ἐργασιῶν πρὸς μία ἱστοριογραφία ἢ πρὸς μία γενικὴ κοινωνιολογία, παράλληλα μέ μία ἀντίθετη τάση πού συνίσταται στήν ἀπομόνωση ἑνὸς φαινομένου καί στή μελέτη του ἔξω ἀπ' τὸ γενικότερο ἐπιδομικὸ κοινωνικὸ πλαίσιο μέσα στοῦ ὁποιοῦ τὸ εἰδικὸ αὐτὸ φαινόμενο ἀνήκει.

Συνεχίζοντας τή μελέτη μας πέρα ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐρευνητικὸ ἐπίπεδο, ἐλπίζουμε νά κατορθώσουμε νά ξεπεράσουμε τίς πολὺπλευρες κι ἀμφίβολες αὐτές φάσεις. Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς διάφορες ἐπιστήμες (εἰδικότερα τίς κοινωνικές) μᾶς ἀπασχολεῖ πολὺ περισσότερο στοῦ σημεῖο τῆς σχέσης κοινωνιολογίας καί ἔθνολογίας, ἀφοῦ

ή προσπάθειά μας τοποθετείται ανάμεσα στις δύο παραπάνω γνώσεις. Ή σχέση τους δέν μπορεί ν' αναλυθεί παρά μαζί με τήν ανάλυση τών λόγων και τών σκοπών που υιοθετήσαμε στο ξεκίνημα τής επιχειρησής μας.

Σ' ένα χώρο όπως ο τόπος μας, κράτος δηλαδή που γνωρίζει τή διαδικασία τής βιομηχανοποίησης μέσα στά πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος, τό πρόβλημα τών σχέσεων ανάμεσα στις καθιερωμένες και τίς νέες αξίες, που προκύπτουν απ' τήν οικονομική αλλαγή, γνωρίζει μία μεταβατική περίοδο. Ή μετάβαση απ' τή γεωργική στή βιομηχανική οικονομία δημιουργεί νέες καταστάσεις και μία νέα σχέση δύναμης ανάμεσα στην αστική και στην αγροτική κοινότητα. Ή αστική κοινότητα γνωρίζει τήν αλλαγή. Και σ' αυτό άκριβώς τό επίπεδο μορφοποιείται ή προβληματική μας.

Γιατί ή νησιώτικη κοινότητα;

Ή νησιώτικη κοινότητα γνωρίζει σήμερα τή διαδικασία (processus) τής βιομηχανοποίησης. Χωρίς νά έπεκταθούμε στην ανάλυση του δρου βιομηχανοποίησης, πρέπει νά υπογραμμίσουμε ότι ή διαδικασία αυτή δέν σημαίνει μόνο εγκατάσταση μιάς βιομηχανικής μονάδας, ένός εργοστασίου, μέσα σε μία νησιώτικη περιοχή. Βιομηχανοποίηση άποτελεί ή εισβολή του τουρισμού με όλες τίς συνέπειες εκμετάλλευσης του νησιώτικου χώρου. Έπομένως, στην παρούσα φάση τής «άγωνίας» και του «χαροπαλέματος» μία μελέτη είναι απαραίτητη προκειμένου νά γίνουν κατανοητοί οί μηχανισμοί λειτουργίας όλων τών κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών συγκυριών. Ή άναβολή μιάς παρόμοιας πρωτοβουλίας θά έντασσόταν μέσα στά πλαίσια άρχαιολογικής πιά κι όχι έθνο-κοινωνιολογικής μελέτης.

Όλοκληρώνοντας, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι ή προσπάθεια διάιρησης τής κοινωνικής πραγματικότητας, τής διχοτόμησης τής κατανομής τών διαφόρων έπιστημονικών καθηκόντων, δέν λαβαίνει υπόψη τήν έπιδομή μέσα στην οποία πρέπει νά συμπεριληφθεί κάθε έξεταζόμενο φαινόμενο.³ Γι' αυτό, ή διεπιστημονική συνεργασία είναι σημαντική κι απαραίτητη.

Ή μελέτη τής ικαριώτικης κοινότητας, στά πλαίσια του χαρακτηρισμού τής προβληματικής μας, βρίσκει τά περιθώριά της μέσα στά χωροχρονικά πλαίσια τής παραδοσιακής ζωής τής Ίκαρίας, μέσα στα όποια περιλαμβάνονται όλες οί μορφές του πρωτότυπου τρόπου ζωής. Ήν πρέπει λοιπόν νά μελετηθούν οι τεχνικές σχέσεις που είναι στην βάση τών παραγωγικών σχέσεων, είναι

άπαραίτητο νά έξετασθεί τό ίδιο τό οικονομικό σύστημα. Ή ικαριώτικη ήθολογία προϋποθέτει μία κοινωνιολογία τών ήθών, τής θρησκείας, τής οικογένειας... Τό ίδιο, μία έθνολογία τής ικαριώτικης κοινότητας χωρίς κοινωνιολογία, περιορίζεται σε μία έθνογραφία και μόνο. Άκόμα, άν λάβουμε υπόψη τή δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται ή κοινότητα, μία επιχείρηση που θά ένδιαφερόταν μονάχα γιά τήν άπογραφή τών πολιτιστικών «άπολειών» και ύπολειμμάτων» περιορίζοντας τόν χώρο του κοινωνιολογικού ένδιαφέροντος, θά ταυτιζόταν με μία πολυτέλεια που θυμίζει τήν έντονη άναζήτηση του έξωτικού λαϊκού στοιχείου από μέρος τής αστικής τάξης. Ή θέση που κατέχει ή αγροτική κοινότητα μέσα στο οικονομικό σύστημα, ή στάση κι ή αντίδρασή της μέσα απ' τή σχέση δύναμης «άστικός-άγροτικός», ή παρατήρηση του Linton σύμφωνα με τήν όποία ή μετάβαση ένός πολιτιστικού στοιχείου απ' τήν μία κοινωνία στην άλλη, που όδηγεί σε μία αλλαγή του στοιχείου αυτού άναθεωρημένου σύμφωνα με τά «patterns» τής κουλτούρας που τό δέχεται, ή άπάντηση στο έρώτημα πότε υπάρχει άποδοχή, άρνηση ή επιλογή του στοιχείου (του ξένου, του νέου), αντιδράσεις μ' άλλα λόγια που εκφράζουν τούς κανονισμούς τής κοινωνικής δράσης και τών άξιών, όλα τά παραπάνω άποτελούν έρωτήσεις που ύπαγορεύουν τήν άνάγκη έκτίμησης του τύπου τών πληροφοριών που πρέπει νά συγκεντρωθούν.

γ. Κοινωνιολογία – Γεωγραφία

Είναι άπαραίτητο στο σημείο αυτό, νά διεκρινήσουμε κάθε άμφιβολία που προκύπτει απ' τή συνάντηση κοινωνιολογίας και γεωγραφίας. Ή σχέση τών δύο έπιστημών έγειρει μεθοδολογικά προβλήματα κάθε φορά που συναντιούνται με τήν εύκαιρία έρευνητικών εργασιών στον άστικό ή στον άγροτικό χώρο αλλά και γενικότερα σε θέματα οικισμού. Ή σύγχρονη τοποθέτηση τής γεωγραφίας τής δίνει μεγάλες άρμοδιότητες. Ό Pierre George⁴ όρίζει τά καθήκοντα τής γεωγραφίας ως έξης: «Ή γεωγραφία έχει σάν άντικείμενο τή γενική και ειδική μελέτη όποιουδήποτε στοιχείου που προσδιορίζει τή ζωή τών διαφόρων άνθρωπίνων συλλογικοτήτων... Έπερνά τίς άρμοδιότητες τών άλλων άνθρωπιστικών έπιστημών άκόμα κι αυτές τής κοινωνιολογίας, διορίζοντας τόν έαυτό της έρευνα όλων τών άμοιβαίων σχέσεων και αίτιολογιών που άφορούν τήν κατάσταση και τή δυναμική τών συλλογικοτήτων.» Ό τόσο πολυδιάστατος και λαπελόλογος έηλος τής γεωγραφίας εκφράζεται πραγματικά στη χαρτογραφία και πουθενά άλλο. Ή χαρτογραφία είναι μία τεχνική

3. Bourdieu-Passeron-Chamboredon, *Le métier de sociologue*. Έκδ. Mouton, 1ο και 2ο μέρος.

4. P. George, *Sociologie et Géographie*, PUF, σελ. 8-9.

συγκριμένης παράστασης ἐνός φαινομένου πού ἀναφέρεται στό χώρο. Μ' ἄλλα λόγια, τεχνική ἀνάλογη μέ τήν τεχνική τῶν στατιστικῶν πινάκων τῆς δημογραφίας.

Ἄλλά, μιά ἀνθρωπιστική ἐπιστήμη δέν περιορίζεται σέ μιά ἀπλή τεχνική γραφικῆς παράστασης. Ἡ γεωγραφία εἶναι μιά περιγραφική ἐπιστήμη συνεχῶς συνδεομένη μέ τό ἐργαστήριό τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Δέν ὑποτιμοῦμε τή συμβολή τῆς στήν ἐξήγηση τῆς σχέσης «φύση-ἄνθρωπος». Ἡ ἐξέταση τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὁ «ἄνθρωπος-κατοίκος» ἐξουσιάζει τή φύση, ἡ ἀνάλυση τῶν ἰδιομορφιῶν τοῦ φυσικοῦ χώρου καί τῆς ἐπιρροῆς του πάνω στόν ἄστικό καί τόν ἀγροτικό οἰκισμό, ἀποτελοῦν ἀποκλειστικά τά θέματα πού ὀριοθετοῦν τόν ἐρευνητικό χώρο τῆς γεωγραφίας.

Ἡ κοινωνιολογία λαβαίνει ὑπόψη τῆς τίς ἱκανότητες τοῦ «ἄνθρώπου-κατοίκου» πού ἐντοπίζει ὁ γεωγράφος γιά νά προσδιορίσει τίς ἱκανότητες τοῦ «ἄνθρώπου-παραγωγού», τοῦ «ἄνθρώπου-καταναλωτή», τοῦ «κοινωνικοῦ-ἄνθρώπου». Ἐπομένως, ἡ ἀρμολογία τῆς γεωγραφίας περιορίζεται ἀντί νά ἐπεκτείνεται.

Ἡ χαρτογραφία, τό σημαντικότερο μέσο ἐκφρασῆς τῆς, προσφέρει στατικές πληροφορίες, τή «φοτογραφία» μιάς χωροταξικῆς κατάστασης, ἡ ἀκόμα μιάς κατάστασης πού ἐξελιίσεται. Ἄλλά τό γεγονός ὅτι ἡ γεωγραφία μπορεῖ νά πραγματεῦται τό λέγομενα σήμερα «ἀστικά δίκτυα» (réseau urbain) ἡ περιοχές (région-portion d'espace) χωρίς πραγματικά ὄρια, δέν ἀρκεῖ νά ἐπιβεβαιώσει τή γεωγραφική ἐνότητα πού ἐπικαλοῦνται οἱ ἐπιστήμονες τῆς σέ ἀντίθεση μέ τόν δῆθεν κοινωνιολογικό κατακερματισμό. Ἡ παρατήρηση εἶναι ἀνακριθῆς γιατί ὁ κατακερματισμός προϋποθέτει τεχνητές διχοτομήσεις πού ἡ κοινωνιολογία δέν ἐγγυᾶται. Τό νά ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι ἡ γεωγραφία λαβαίνει ὑπόψη τῆς πολλοῦς διαφορικούς παράγοντες ἐνῶ ἡ κοινωνιολογία κινεῖται μέσα σέ ἴδιες τυπολογίες, εἶναι σά νά ὑποστηρίζει π.χ. ὅτι ἡ δημογραφία, μέ τήν πυραμίδα ἡλικιῶν ἐνός πληθυσμοῦ πού παρουσιάζει ἕνα κενό σέ μιά δεδομένη στιγμή, εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει ὅχι μόνο τήν αἰτία τοῦ κενοῦ ἀλλά καί τούς λόγους πού προκάλεσαν τήν «αἰτία τοῦ κενοῦ». Ἡ ὑπόθεση εἶναι λανθασμένη, καί εἶναι καιρός νά τονισθεῖ ὅτι ἡ γεωγραφία εἶναι γιά τήν κοινωνιολογία, ὅτι ἡ ἐθνογραφία γιά τήν ἐθνολογία.

δ. Ἐθνολογία, ἀνθρωπολογία, λαογραφία

Στίς γραμμές πού ἀκολουθοῦν δέν πρόκειται νά συνεχίσουμε τίς διαμάχες γιά τήν καθιέρωση τῆς μιάς ἢ τῆς ἄλλης ὀρολογίας ἀν καί ἡ πληθωρικότητα τῶν ὀνομασιῶν ἀπαιτεῖ μιά ξεκάθαρη τοποθέτηση μπροστά σ' ἕνα βασικό πρόβλημα περιεχομένου κι ὄχι μόνο μορφῆς. Ἐθνογραφία, κοι-

νωιογραφία, ἐθνολογία, κοινωνιολογία, κοινωνική ἀνθρωπολογία, πολιτιστική ἀνθρωπολογία, πολιτιστική ἱστορία, φολκλόρ, λαογραφία, ἀκόμα καί κοινωνική μορφολογία, εἶναι ὅλες ὀρολογίες πού συνεπαίγονται συγκεκριμένα ἀντικείμενα μελέτης, συγκεκριμένες μεθοδολογίες ὅπως καί μιά ἀκριβῆ ὀριοθέτηση τῶν ἐπεμβάσεων κάθε μιάς ἀπό τίς παραπάνω ἐπιστήμες.

Ἡ συνεχῆς μετωπική σύγκρουση τοῦ κοινωνικοῦ καί τοῦ πολιτιστικοῦ παράγοντα ἐντοπίζεται σάν αἰτία στή βάση ὅλων τῶν θεωρητικῶν διαφορῶν ἐνιαχυμένη ἀπ' τό βαθμό τῆς συμβολῆς τῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας, καί τῆς ψυχολογίας στή μελέτη μιάς δεδομένης κοινωνικῆς ὁμάδας. Θά περιοριστοῦμε σέ μιά παρουσίαση τοῦ προβλήματος «ἐθνολογία-λαογραφία», πού εἶναι ἀπ' τά βασικά προβλήματα διαφορᾶς ἀπόψεων, ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀντιμετώπιση καί τήν ἐφαρμογή τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Πιῶ συγκεκριμένα, οἱ ἀπόψεις μοιράζονται ἀνάμεσα στούς ὑποστηρικτές τῆς «ἐθνολογίας» καί τούς ὑποστηρικτές τῆς διατήρησης τοῦ ὄρου «λαογραφία».

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ ὄρος «λαογραφία» καθιερώθηκε στά 1883 ἀπ' τόν Ν. Πολίτη, ὁ ὁποῖος ἀναζητοῦσε τήν ἐρμηνεία τοῦ ὄρου «folklore» ἢ «Volkskunde». Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου καί τήν ἐξέλιξη τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, φθάσαμε σήμερα στά ἐρωτήματα πού θέτει ἡ ταύτιση τῆς λαογραφίας καί τῆς ἐθνολογίας.⁵

Ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος πρέπει νά ξεκινήσει ἀπ' τίς πρωτότυπες παραδόσεις πού ἐξετάζει ἡ ἐλληνική λαογραφία πού ὑπαγορεύουν καί τή συγκρότηση τοῦ συλληπτικοῦ πεδίου τῆς συζητημένης εἰδικότητας. Πρόκειται πρῶτα γιά μιά ἐθνοκεντρική παράδοση, πού διαδόθηκε ἀπ' τήν κλασική σχολή καί πού ὄρισε σάν ἀντικείμενο τῆς λαογραφίας τήν ἀποκλειστική μελέτη τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δημιουργώντας ἕναν διαχωρισμό ἀνάμεσα στήν ἐθνολογία (ἐπιστήμη πού μελετᾶ τή ζωὴ τῶν ξένων λαῶν, θηρῶν, πρωτόγονων) καί τῆς λαογραφία (ἐπιστήμη πού μελετᾶ τήν ἐλληνική κοινωνική πραγματικότητα).⁶ Ἡ παραπάνω τάση βρίσκει τίς ρίζες τῆς σ' ἕναν ὑπερβολικό «διαδοσικισμό» (diffusionisme) πού ξεχωρίζει ἀνώτερους ἀνεπτυγμένους, καί κατώτερους ὑνάπτουτους πολιτισμούς. (Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἐδῶ τήν ἀουσία στήν ἐλληνική γλώσσα δύο διαφορετικῶν ὄρων γιά τήν ἀπόδοση τῶν ὄρων «civilisation» καί «culture». Υἱοθετοῦμε γι' αὐτό τόν ὄρο «κουλτούρα».)

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐθνολογικῆς ἰδέας μέ τόν πολιτισμικό δυισμό τοῦ Μ. Mauss, τὰ Tristes Tropiques τοῦ C. Lévi-Strauss, ἀφῆνει

5. Μ. Μερκελῆ, *Σημειώσεις Λαογραφίας*, Ἰωάννινα, 1976.

6. Σ. Δαμιανάκου, *Κοινωνιολογία τοῦ ρεμπέτικου*, Ἐρμείας, 1976.

αδιάφορη τήν έλληνική λαογραφία.» Στά 1830 οί άνακωινώσεις τού Γερμανού άρχαιολόγου Fallmeyer γιά τήν άνυπαρξία συγγένειας άνάμεσα στους άρχαίους καί τούς σύγχρονους Έλληνες συμβάλλουν στή διατήρηση τής έθνοκεντρικής τάσης. Ή έλληνική λαογραφία μετατρέπεται έτσι σέ μιά μελέτη έθνο-ιδεολογική τού λαϊκού πολιτισμού μέ στόχο τήν άναζήτηση τής προέλευσης τού λαού τής. Τά παραδοσιακά ρεύματα πού διαδόθηκαν άπ' τήν κλασική «διαδοσικιστική» σχολή προτρέπουν στήν άναθεώρηση τής ισχύος τών λαογραφικών θέσεων πού συνδέουν κάθε έρμηνεία τών ήθών καί έθιμών μέ δοξασίες τών άρχαίον Έλλήνων.

Ένα άλλο πρωτότυπο φαινόμενο άπ' τήν παράδοση τής έλληνικής λαογραφίας είναι ή ύπαγωγή τής στή λογοτεχνία, γεγονός τό οποιο τήν άπομόνωσε άπ' τά διάφορα ρεύματα τών κοινωνικών επιστημών. Ή λαογραφία παρέμενε ή μελέτη τής λαϊκής λογοτεχνίας, τών διηγημάτων, τών μύθων, τών παροιμιών, τών λαϊκών τραγουδιών. Τό λαογραφικό γεγονός παρέμενε άνεξάρτητο άπ' τό κοινωνικό. Ο «λαός» παρέμενε ένα άμορφο άντικείμενο μελέτης μέσα στό οποιο άναζητούσαν έμφυτες ψυχικές τάσεις πού χαρακτηρίζουν ειδικά τόν «Έλληνα», άνεξάρτητα άπ' τήν ταξική του καταγωγή. Άγνοούνταν έτσι οί σχέσεις άνάμεσα στό φαινόμενα, πού άποτελούν τήν ολοκλήρωση τού πολιτιστικού συμπλέγματος (complexe culturelle). Αútές τίς ψυχολογικές συμπεριφορές επικαλείται ή λαογραφία γιά νά παρατηρήσει στήν κοινωνιολογία ότι παραμένει αδιάφορη. Πρόκειται πραγματικά γιά παρατήρηση πού προκύπτει άπ' τό ίδιο χωρο-χρονικό πλαίσιο μέσα στό οποιο κινούνταν οί δύο έπιστήμες.

Σήμερα ή διαμάχη τοποθετείται σ' ένα διαφορετικό επίπεδο. Γιά τούς ύποστηρικτές τού όρου λαογραφία, λαογραφία είναι ή μελέτη τού λαϊκού πολιτισμού κάθε λαού, τών τάσεων καί τών στρωμάτων πού τόν άποτελούν, ενώ έθνολογία είναι ή μελέτη τών πρωτόγονων κοινωνιών. Γιά τούς άλλους ύπάρχει ή πρόταση ής συγχώνευσης τών δύο όρων. Όσοι ύποστηρίζουν τή διατήρηση τού όρου «λαογραφία» έχουν καί μιά πρόσθετη δικαιολογία: ή έκφραση αútή είναι πιο κοντά στήν έννοια τής κοινωνίας καί τών κοινωνικών τάσεων, ενώ ό όρος «έθνος» συνδέεται περισσότερο μέ ένα αίσθημα πατριωτικό χαρακτηριστά.

Νομίζουμε ότι είναι καιρός νά ξεπεραστεί αútή ή ψευδοδιαμάχη. Είναι άπαράδεκτο γιά τό ίδιο άντικείμενο μελέτης, γιά τήν ίδια προβληματική καί μεθοδολογία νά ύπάρχουν δύο διαφορετικοί καί τόσο άντιμαχόμενοι όρισμοί. Πρόκειται γιά τήν ίδια έπιστήμη, καί κάθε συζήτηση πάνω στήν «ποικιλία» τών όνομάτων όδηγεί στήν ένότητα. Μπορούμε νά ύποστηρίξουμε ότι λαογραφία= έθνογραφία+έθνολογία. Μέ τή διευκρίνιση ότι

πρέπει νά ξεχωρίσουμε τήν ύπαρξη μιάς άστικης καί μιάς άγροτικής λαογραφίας, ενώ μέχρι τελευταία, μιλώντας γιά λαογραφία, έννοούσαμε μόνο μιά άγροτολογία. Όπως όποτε όμως δέν παραδεχόμαστε τόν όρο «άνθρωπολογική λαογραφία», πού άποτελεί μεταφραστικό βαρβαρισμό χωρίς έννοιολογικό περιεχόμενο. Τήν άνθρωπολογία μπορούμε νά τή χαρακτηρίσουμε κοινωνική, πολιτισμική ή πολιτιστική, αλλά προκειμένου γιά τόν όρο λαογραφία, λόγω τής παρουσίας τού «λαο»..., ή προσθήκη κοινωνική, πολιτιστική ή άνθρωπολογική είναι πλεονασμός. Τό πρόβλημα συσχετίζεται άμεσα μέ τόν όρισμο τού λαϊκού στοιχείου, μέ τόν λαϊκό πολιτισμό καί ειδικότερα μ' έναν πιο συγκεκριμένο τομέα, τήν ήθολογία, τά ήθη, τά έθιμα. Τά ήθη, λέει ό Μ. Μερακλής, «άποτελούν ένα δείκτη τής κοινωνικής καί πνευματικής ζωής ενός λαού, τό 'άμορφο' ακατέργαστο πρώτο ύλικό τής συμπεριφοράς τών κοινωνικών ομάδων... Τά έθιμα είναι μορφοποιημένα ήθη... παίρνοντας ένα καθορισμένο τυπικό λειτουργίας πού καθιερώνεται μέ τήν επανάληψη...».

Έθνο-κοινωνιολογία:

Άς προσπαθήσουμε άντί επιλόγου νά εκφράσουμε μερικές σκέψεις γύρω άπ' τό νεολογισμό τής έθνο-κοινωνιολογίας.

Πραγματικά, ή έκφραση μιάς δημιουργεί έρωτηματικά όσον άφορά τήν πραγματική έννοιά της καί τή διαφορά τής άπό τήν κοινωνιολογία καί τήν έθνολογία. Είναι φυσικό, ή ύπαρξη πολλών έκφράσεων, πού όρίζουν τίς προαναφερόμενες επιστήμες, νά επιτρέψει όποιοδήποτε συνδυασμό άνάμεσα τους. Έτσι, ή έθνο-κοινωνιολογία καθιερώθηκε στα δυτικο-ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Γιατί ή λέξη έθνο-κοινωνιολογία; Τί άντιπροσωπεύει ή έθνολογία άν όχι τήν κοινωνιολογία τής έθνογραφίας; Ή ύπαρξη τού νεολογισμού δέν θά μπορούσε νά δημιουργήσει τό παρεξηγημένο προηγούμενο ότι ή έθνολογία στερείται κάθε κοινωνιολογίας (μήπως δέν ύπάρχει κιόλας αútή ή παρεξηγησή);, όποτε καί μετατρέπεται σέ μιά έθνογραφία:

Έπιστρέφοντας στή σχέση «λαογραφίας-έθνολογίας», ή ύπαρξη τής έθνοκοινωνιολογίας θά μπορούσε νά όνομασθεί καί λαοκοινωνιολογία σάν άκριβής έρμηνεία τής ethno-sociologie, ή άκόμα—λαβαίνοντας ύπόψη τήν ταύτιση τών δύο επιστημών—καί «λαολογία», πού θά ήταν ή κοινωνιολογία τής λαογραφίας.

Αντιλαμβανόμαστε πόσο μακριά μπορεί νά όδηγήσει ή δημιουργία καί ή καθιέρωση μιάς νέας επιστημονικής όρολογίας. Άν όμως μιά παρόμοια καθιέρωση δέν συνεπάγεται παράλληλα καί μιά πρακτική χρησιμότητα στήν εφαρμογή

της, τότε εἰλικρινά δέ βλέπουμε τή βοήθεια πού θά μπορούσε νά μᾶς προσφέρει ἡ καθιέρωση τοῦ ὄρου ἔθνοκοινωνιολογία ἢ ὁποιαδήποτε ἄλλου ὄρου καθιέρωση. Μήπως πρόκειται σέ τελική ἀνάλυση γιά μιὰ διαίρεση ἐπιστημῶν ὅλο καί περισσότερο εἰδικευμένων; Ἄν ναι, ποιὰ ἡ χρησιμότητά της; ἄν ὄχι, γιατί ὑπάρχει;

Πιστεύουμε ὅτι ἡ παραπομπή στήν ἱστορία τῆς ἔθνολογίας θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐκτιμήσουμε ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό χρησίων ὑποθέσεων. Ἀπό τά

πρῶτα κείμενα ταξιδιωτικῶν ἐντύπώσεων μέχρι τή δυναμική κοινωνιολογία τοῦ G. Balandier, ἡ ἐπισημονική σκέψη διέσχισε μιὰ διαδρομή ἀπ' τό «ἀπλό» στό «περίπλοκο», ἀπ' τό «εἰδικό» στό «γενικό», ἀπ' τήν προσωπική ἐντύπωση στήν τόσο πολυσυζητημένη κι ἀναζητημένη «ἀντικειμενική παρατήρηση». Ἡ ἐξέλιξη αὐτή θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ὑπερπηδήσουμε τίς θεωρητικές καί πρακτικές δυσκολίες πού ἐμποδίζουν ἀκόμα μέχρι τώρα τή σκέψη μας καί τόν συλλογισμό μας.